

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 22, Sayı/Issue: 42, Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

**Ebû Mihnef'ten Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye Arapça Bir Maktelin
Anatomisi: Nûru'l-'Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyn Üzerine Bazı Tespitler**

*From Abû Miḥnaf to Abû Ishâq al-Isfarâinî Analysis of an Arabic Maqal:
Some Notes on Nûr al-'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn*

Elnura Azizova

Doç. Dr., Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Ana Bilim
Dalı - Assoc. Prof., Azerbaijan Institute of Theology Faculty of Theology, Department of
Religious Studies

elnuraazizova@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0002-2505-1299>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 15/07/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 22/10/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2020

Atf/Citation: Azizova, Elnura. "Ebû Mihnef'ten Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye Arapça Bir Maktelin Anatomisi: Nûru'l-'Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyn Üzerine Bazı Tespitler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), 315-341. <https://doi.org/10.17335/sa-kaifd.769861>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Ebû Mihnef'ten Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye Arapça Bir Maktelin Anatomisi: *Nûru'l-'Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyn* Üzerine Bazı Tespitler

Öz

Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn George Kanazi'nin dil açısından araştırdığı ve Kerbelâ olayının folklorla yansımaları olarak değerlendirdiği makalesi istisna edilirse, kaynak değeri akademik incelemeye tabi tutulmamış Arapça maktellere aittir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ondan fazla basısının yayınlanmasına rağmen henüz tenkitli neşri yapılmamış *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn*, gerekli incelemeye tabi tutulmadan ve literal ifadelerden yola çıkılarak ilmi camiada Şâfiî-Eş'arî alimi Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye (ö. 418/1027) ait bir maktel olarak kabul edilmiştir. Bu araştırmada veri analizi yöntemi kullanılarak *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn*'in Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye nisbet edilmesi süreci araştırılacak, müellifin biyografisi ve mevcut eserleri bağlamında maktelin kendisine ait olma durumu incelenecektir. Ardından karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn*'in ve devamı olarak yazma ve matbu nüshalarında kendisini takip eden *Kurretü'l-'ayn fî ahzi sâri'l-Hüseyn*'in Ebû Mihnef'e (ö. 157/773) nisbet edilen aynı konulu iki eser olarak *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sârü'l-Hüseyn*'le bağlantısı üzerinde durulacaktır. Makalede *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn* ve *Maktelü'l-Hüseyn* arasındaki farklı ve benzer taraflar ortaya konulmakla eserin orijinalliği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Ebû İshâk el-İsferâyînî, *Nûru'l-'Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyn*, Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Hüseyn*, Arapça Maktel.

From Abû Miḥnaf to Abû Ishāq al-Isfarāinī Analysis of an Arabic Maqṭal: Some Notes on *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn*

Abstract

Nūr al-'ayn fī mashhad al-Ḥusayn is one of the Arabic maqṭals which has not been a subject to the scholarly research from the aspect of authenticity and source value, if excepted the article by George Kanazi, where the author through applying the philological method evaluates it as a reflection of the Karbalā event on the folklore. In spite of being published more than ten times from the second half of the 19th century, still not having a critical edition, *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn* is assumed as a maqṭal written by the prominent Shāfi'ī-Ash'arī scholar Abû Ishāq al-Isfarāinī (d. 418/1027) without being properly analyzed and because of literal reading of its certain passages. Using the data analysis method this study will investigate the process of attribution of *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn* to Abû Ishāq al-Isfarāinī and examine the state of its belongingness to the referred scholar within the context of his biography and works reached to the present day. Then, using the comparative analysis method, the connecting link among these four books will be investigated, *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn* and *Qurrat al-'Ayn fī Akhdh Thār al-Ḥusayn*, which follows it up in manuscripts as well as printed versions, and two other books on the same subject, *Maqṭal al-Ḥusayn* and *Thār al-Ḥusayn* attributed to Abû Miḥnaf (d. 157/773). Finally, the originality of *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn* will be evaluated by comparing its similar and different features with *Maqṭal al-Ḥusayn*.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: History of Islam, Abû Ishāq al-Isfarāinī, *Nūr al-'Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn*, Abû Miḥnaf, *Maqṭal al-Ḥusayn*.

Giriş

Türkiye'de maktel eserleriyle ilgili ilk bilimsel çalışmaların öncülüğünü Abdülkadir Karahan 1939 yılında bitirdiği mezuniyet teziyle yapmıştır. Karahan bu araştırmasında: "İslam kavimlerinin edebiyatlarında bu neva dair, bazıları hususi bir sanat kıymeti taşıyan çok sayıda eser yazıldığını, bununla birlikte

sahanın çok bakir olduğunu, değil eserlerin karşılıklı mukayeselerinin ve tarihi olayların destana dönüşme sürecinin araştırılması, henüz bazılarının isim ve mahiyetlerinin bile tesbit ve müelliflerinin tasrih edilemediğini¹ kaydederek İslam kültüründe önemli yeri olan makteller üzerine çalışmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Karahan'ın çalışmasından itibaren geçen yaklaşık 80 senede Türkiye'de özellikle Türkçe maktel konusunda yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmalar başta olmak üzere kayda değer sayıda araştırma yapılmıştır.² Büyük bir kısmı tenkitli neşir ve dil incelemesi üzerine yapılan bu araştırmaların henüz ilk aşamayı oluşturduğu, maktel eserlerinin gelişim sürecini, Türklerin müslüman kimliğinin ve kolektif belleğinin oluşumundaki rolünü tarihî açıdan ele alacak araştırmaların beklemekte olduğu bir gerçektir.³

Türkiye'de Türkçe maktellerle ilgili yapılan akademik çalışmalarla mukayesede, ilk maktel örneklerini oluşturan ve diğer müslüman halklar gibi Türklerin de maktel geleneğini etkileyen Arapça makteller üzerine yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır.⁴ 1882 yılında Ebû Mihnef'e (ö. 157/773) nisbet edilen Maktelü'l-Hüseyn nüshaları üzerine yaptığı araştırmasıyla H.F. Wüstenfeld'in⁵ uluslararası ilmî camiada öncülüğünü yaptığı bu alanın, yaklaşık bir asır sonra da önemli gelişme kaydetmediği, 1971 yılında Ebû Mihnef üzerine yaptığı doktora çalışmasında Ursula Sezgin'in değerlendirmesinden de

-
- 1 Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1938-1939), 7.
 - 2 Çalışmalarla ilgili bk. Sibel Özil, "Maktel-i Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 83 (2017), 31-48.
 - 3 Maktel eserlerini tarih açısından ele alan az sayıda araştırma örnekleri olarak bk. Rıza Yıldırım, "Beylikler Dünyasında Kerbelâ Kültürü ve Ehl-i Beyt Sevgisi: 1362 Yılında Kastamonu'da Yazılan Bir Maktel'in Düşündürdükleri", *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu: Bildiriler: Çobanoğulları – Candaroğulları – Pervaneoğulları*, ed. Halil Çetin (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, 2012), 344-372; Kenan Özçelik, "Lâmiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü", *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli – Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), 273-279; Mustafa Altuğ Yayla, "Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat-Tarih)*, ed. Hümeysra Dinçer – Ümit Güneş (İstanbul: İLEM, 2015), 3/155-162.
 - 4 Arapça maktel örnekleri olarak Ebû Mihnef, İbn Tâvûs, Hârizmî'nin rivayetlerinin karşılıklı değerlendirmesiyle ilgili bir deneme olarak bk. Elnure Azizova, *Kerbelâ Vak'ası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 41-93.
 - 5 Ebû Mihnef'e nisbet edilen Maktelü'l-Hüseyn'in dört farklı yazma nüshasını değerlendirdiği kısa mukaddimesinde nüshaların karşılaştırmalı tenkitinin yapılamayacak kadar farklı olduğunu belirten ve metin içerisinde sadece birkaç yerde nüshalar arasındaki farkı göstermekle iktifa eden Wüstenfeld, çalışmasını Gotha nüshasının Almanca'ya çevirisiyle sınırlı tutmuştur. Wüstenfeld Heinrich Ferdinand, *Der Tod des Husein ben Ali Ein historischer Roman aus dem Arabischen*, Göttingen, 1882, V-IX.

anlaşılmaktadır.⁶ Arapça bir diğer önemli maktel olan Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 357/967) *Mekâtülü't-Tâlibiyyîn* eseri üzerine 1991 yılında doktora çalışması yapan Sebastian Günther'in, başlangıçta siyasî tarih amaçlı yazılan Arapça maktellerin zamanla dinî, siyasî ve sosyal şartların da etkisiyle tarihî-edebî esere dönüşme sürecinin aşamalarından bahsettiği çalışması Arapça maktellerin gelişim süreciyle ilgili önemli bir araştırmadır.⁷ Ebû Mihnef, İbn Nemâ ve İbn Tâvûs'un maktelleri üzerine 2000 yılında yaptığı doktora çalışmasında Khalid Sindawi maktel eserlerinin hagiografik özelliklerini vurgulamaktadır.⁸ George Kanazi'nin ağırlıklı olarak filoloji yönünden ele aldığı ve Kerbelâ olayının folklora yansımaları olarak değerlendirdiği makalesi istisna edilirse,⁹ Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye ait kabul edilen *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn* kaynak değeri akademik incelemeye tabi tutulmamış Arapça maktellerdendir. Bu çalışmada Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin biyografisi ve günümüze ulaşmış eserleri dikkate alınarak *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'in müellife ait olma durumu, bilim çevresinde eserin kendisine ait edilme süreci incelenecektir. Makalede ayrıca *Nûru'l-'ayn* ve kendisini yazma ve matbu nüshalarda takip eden *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* eserleri ile Ebû Mihnef'e nisbet edilen aynı konulu iki eser, *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sâri'l-Hüseyn* eserleri ile karşılıklı değerlendirmesi yapılacaktır.

1. *Nûru'l-'Ayn fi Meşhedî'l-Hüseyn*'in Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye (ö. 418/1027) Nisbet Edilmesi

Horasan bölgesinin İsferâyîn şehrinde doğan Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî eğitimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra Horasan'ın bir diğer şehrinde, Nişabur'da eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Kendisi için Nişabur'da özel bir medrese inşa edilmesinden Horasan bölgesinin seçkin âlimlerinden olduğu anlaşılan İsferâyînî, özellikle fıkıh alanında "müçtehid" derecesi, "şeyh", "imâmü'l-'allâme", "rüküddîn" gibi unvanlarla tanınmıştır.¹⁰ Öğrencisi ve takipçilerinden Şâfi'î-Eş'arî alimi Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.

6 Wüstenfeld'in çeviriyle yetinmesini yeterli bulmayan Ursula Sezgin son dönemlerde bulunmuş yazma nüshaları da dikkate alınmakla *Maktelü'l-Hüseyn* üzerine yeniden çalışılmasının önemini vurgulamaktadır. Ursula Sezgin, *Abû Mihnef: ein Beitrag zur historiographie der umayyâdischen zeit* (Leiden: E.J.Brill, 1971), 117.

7 Günther'in değerlendirmeleri için bk. Sebastian Günther, "Maqatil Literature in Medieval Islam", *Journal of Arabic Literature* 25 (1994), 192-212.

8 Sindawi'nin değerlendirmeleri için bk. Khalid Sindawi, "The Image of Husayn Ibn 'Alî in "Maqatil Literature", *Quaderni di Studi Arabi* 20-21 (2002-2003), 79-104.

9 George Kanazi, "The Massacre of al-Husayn b. 'Alî: Between History and Folklore", *Studies in Canonical and Popular Arabic Literature*, ed. Shimon Ballas – Reuven Snir (Toronto: York Press, 1998), 23-36.

10 İbn Salâh, *Tabakâtu'l-fükâhâi' ş-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddin Ali Necip (Beyrut: Dâri'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 1/312; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâri'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 9/292; Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*

429/1037) başta olmak üzere, hadis ve fıkıh alimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), kelâm, tefsir ve hadis alimi Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), Şâfi'î fakih Ebû't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) gibi ünlü alimlerin yetişmesinde katkısı bulunan İsferâyini'nin özellikle fıkıh ve kelâm alanında olan kaynaklarda zikri geçen eserleri şunlardır: *el-Câmi fi üsûli'd-dîn ve'r-redd 'ale'l-mülhidîn*, *'Akîde, Edebü'l-cedel, el-Muhtasar fi'r-redd 'alâ ehli'l-i'tizâl ve'l-kader*, *Tâcüzü'l-Mu'tezile, el-Vasf ve's-sıfa, Ta'lika fi usûli'l-fıkh, Mesâilü'd-dövr, Tahkiku'd-de'âvî, el-Muhtelif fi usûli'l-fıkh, Şerhu'l-İtikâd, Şerhu Fûrû'i İbnü'l-Hadîd, Meâlimü'l-İslâm*.¹¹

İsferâyini'nin eserlerinin listesini veren biyografi kaynaklarında onun *Nûru'l-ayn fi meşhedü'l-Hüseyin* isimli makteli veya herhangi bir maktel yazdığından bahsedilmemektedir. Arap edebiyatı uzmanı Alman müsteşrik Wilhelm Ahlwardt (1828-1909) Arapça yazmalar kataloğunda benzer isimli bir eserden, *Nûru'l-ayn fi meşhedü'l-Hüseyin* den bahsetmektedir.¹² Mısır'ın Halvetî şeyhlerinden Kerimüddîn Halvetî'nin öğrencisi Şeyh Abdülfettâh b. Ebû Bekr b. Ahmed er-Ressâm eş-Şâfi'î el-Halvetî'nin yazdığı bu risale Kerbelâ olayının tarihî süreciyle ilgili sınırlı bilgi içerdiğine, Kahire'deki Meşhedü'l-Hüseyin'in gerçek meşhed olmadığına dair XVI. yüzyılda da mevcut olduğu anlaşılan şüphelere cevap niteliği taşıdığına göre bir maktel olmaktan uzaktır. İsim benzerliği sebebiyle bibliyografik eserlerde Ahlwardt'ın kaydettiği katalog numarası olan Berlin 6129'a atıfta bulunularak bu eserin İsferâyini'ye nisbet edilen *Nûru'l-ayn* dan farklı olduğuna işaret edilmektedir.¹³

İsferâyini'nin *Nûru'l-ayn fi meşhedü'l-Hüseyin* isimli eserinden bahseden en eski müellif Bağdatlı İsmail Paşa'dır (1839-1920). Bağdatlı İsmail Paşa hicrî 418 senesinde vefat eden İsferâyini nisbesiyle meşhur Rüknuddîn Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim b. Mihrân el-Bağdâdî eş-Şâfi'î'nin telif ettiği eserlerin listesini verdikten sonra, *Nûru'l-ayn fi meşhedü'l-Hüseyin* adlı bir risalenin "kendisine nisbet edildiğini" eklemekte ve *Vefeyâtü'l-ayân* eserini, aktarılan bilgilerin kaynağı olarak göstermektedir.¹⁴ İbn Hallikân'ın (ö.

(Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 13/101; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâs, 2000), 6/69; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim – Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2004), 1/367.

11 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/69-70; İbn Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/312-314; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 9/292-293; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, thk. Kilisli Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/8.

12 Wilhelm Ahlwardt, *Die Handschriften – verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: verzeichniss der Arabischen handschriften* (Berlin: A.W. Schade's Buchdruckerei, 1893), 4/429. Eserin diğer yazmaları için bk. Muhakkik Abdülazîz et-Tabatabâi, *Ehl-i Beyt fi'l-mektebetü'l-ara-biyyet* (y.y., t.y.), 653-654.

13 Edward G. Brown, *Descriptive Catalogue of the Oriental MSS. Belonging to the Late E.G. Browne* (Cambridge: The University Press, 1932), 13; Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen Literatur Supplementband* (Leiden: E.J. Brill, 1937-1942), 2/842.

14 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/8.

681/1282) mezkur eserinde ise İsfereyînî'nin eserleri arasında¹⁵ *Nûru'l-'ayn'*dan bahsedilmemektedir. Diğer taraftan Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü'l-meknûn* isimli ünlü zeylinde de yazarını zikretmeksizin Ahlwarth'ın kaydettiği *Nûru'l-'ayn fi zikri meşhedî'l-Hüseyn'*den bahsettiği halde, kendisinin *Hediyyetü'l-'ârîfîn* eserinde zikrettiği İsfereyînî'ye nisbet edilen *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*i kaydetmemiştir.¹⁶

1928 yılında yayınlattığı Arapça matbû eserleri ihtiva eden katalogunda Yûsuf İlyân Serkis (1856-1932) hakkında kısa biyografik bilgi verdiği Şâfiî alimi Ebû İshâk el-İsfereyînî'nin yayınlanmış eseri olarak *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*i zikretmektedir.¹⁷ İngiliz şarkiyatçı Edward Granville Browne (1862-1926), Cambridge Üniversitesi kütüphanesindeki yazma İslam eserini ihtiva eden katalogunda “Şiî teolojisi” kategorisi altında aynı tasnif numarasında *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'* ve *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sa'ri'l-Hüseyn'* eserlerini birlikte kaydetmiştir. Browne, müellifi hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgi vermeden “İmam Hüseyin b. Ali'nin Kerbelâ'da şehadetinden bahseden *Nuru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*in Ebû İshâk el-İsfereyînî tarafından yazıldığını” ve *Kurratü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn'*le birlikte 1289/1872-73'de istinsah edildiğini yazmaktadır.¹⁸

Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann (1868-1956) *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*den ek ciltlerde söz etmektedir. Şâfiî fakihler sırasında zikrettiği Ebû İshâk el-İsfereyînî'nin 418/1027 senesinde Aşura günü Nişabur'da vefat ettikten sonra İsfereyînî'e nakledildiğini kaydeden Brockelmann, hicri 1292-1303 yıllarında birkaç defa neşredilmiş *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*in kendisine ait olma ihtimalinin az olduğunu kaydetmektedir.¹⁹ Brockelmann, eserinin başka bir yerinde tarihleri belirlenemeyen Şiî alimler kategorisinde *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn'*in müellifi olarak Ebû İshâk el-İsfereyînî'yi zikermekte ve eserin “Berlin 6129” nüshasından farklı olduğuna dair kayıt düşmektedir.²⁰ Sonuç olarak, Ebu'l-İshâk el-İsfereyînî'den bahsederken *Nûru'l-*

15 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-'a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1994), 1/28.

16 Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi zeyli 'ale Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 2/685.

17 Yûsuf b. İlyân Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arrebbe* (Kahire: Matba'atu Serkis, 1928/1346), 2/435-436.

18 Edward G. Brown, *Descriptive Catalogue*, 13-14.

19 Atıfta bulunduğu kaynaklar arasında *Nûru'l-'ayn'*in müellifinden kuşkuyla bahseden Wüstenfeld'in de bulunmasının Brockelmann'ın bu kanaatinde etkili olduğu düşünülebilir. Bk. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband*, 1/667.

20 Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband*, 2/842.

'ayn'ın onun eseri olmasına dair kuşkusunu açık şekilde ifade eden Brockelmann, eserin müellifi olarak kaydedilen Ebû İshâk el-İsferâyini'nin ise vefat tarihini belirleyemediğini göstermektedir.²¹

Biyografik ve bibliyografik kaynaklardaki bu bilgilere rağmen, tarihî süreç içerisinde *Nûru'l-'ayn*'ın ünlü Şâfi'î alimi tarafından yazıldığı kabul edilmiş,²² Türkiye'de gerek makteller, gerekse Ebû İshâk el-İsferâyini üzerine yapılmış akademik çalışmalarda eserin bahsi geçen müellif tarafından yazıldığına kesin gözüyle bakılmıştır. Abdülkadir Karahan'ın Türkçe makteller üzerine ilk bilimsel çalışmasındaki yaklaşımı bu kanaatin oluşmasına da öncülük etmiştir. Karahan 'a göre, Wüstenfeld'in "nisbeten en yeni Arapça maktel" olduğuna işaret ettiği *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn* ve *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* unvanlı iki kısımdan mürekkep eser, "son zamanlarda yazılmayıp, fakat – müteaddid defalar son zamanlarda basılmış bu sahanın malum bir mahsulüdür."²³ Eserlerin müelliflerinin kimliğini belirlemeye, böylece, öncekilerin eksik bıraktığı kısmı tamamlamaya çalışan Karahan, "metodik ve sağlam bir me haz olmadığının" teslim etmekle birlikte, *Kâmus el-A'lâm*'ın verdiği bilgiler doğrultusunda *Nûru'l-'ayn*'ın müellifinin Horasan'ın büyük Şâfi'î alimi Ebû İshâk el-İsferâyini olduğunu kaydetmektedir. Karahan "fakat müstakil ikinci kısmın müelliflerine dair ben de bir bilgi edinemedim" deyerek birbirinin devamı gibi birlikte yayınlanan bu iki eserden sadece birincisinin yazarının kimliğine açıklık getirdiğini belirtmektedir.²⁴ Karahan, kronolojik olarak Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra Muaviye ve Yezid'den bahsedildiğini, ardından Kerbela hadisesinin hikayesine geçildiğini kaydetse de²⁵ eserin kendine özgün yönleriyle ilgili herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

Nûru'l-'ayn'ın müellifiyle ilgili Karahan'ın bu tespiti, 1985 yılında kendisinin danışmanlığında yapılan *Füzûlî'nin Hadikatü's-sü'ada'sı: Tanıtılması, Değerlendirilmesi ve Metnin Edisyon Kritiği* isimli doktora tezinde Şeyma Güngör tarafından kısmî bir yorum eklenerek tekrarlanmıştır. *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'den Ebû İshâk el-İsferâyini'nin kaleme aldığı "tanınmış ve sevilmiş

21 GAL'ın ana ciltleriyle eklerinin birleştirilerek yayımlandığı Arapça çevirisindeki bilgiler ilginç şekilde farklıdır. Bu bilgilere göre, hicri 418 yılı Aşura günü (21 Aralık 1027) vefat eden Ebû İshâk İbrâhim el-İsferâyini, "Şia'nın şehitlerinin biyografisinden bahseden *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn* isimli uzun silsile yazmıştır". Böylece, GAL'ın orijinalinde Brockelmann'ın ortaya koyduğu ihtiyatlı yaklaşımına rağmen, eserin Arapça çevirisinde *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'in 418 yılı Aşura günü vefat eden Ebû İshâk el-İsferâyini'ye aidiyeti kayıt altına alınmaktadır. Bk. Brockelmann, *Târîhü'l-'edebi'l-'Arabî*, çev. es-Seyyid Ya'kub Bekir vd. (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1983), 6/4.

22 Önceki dipnotta zikredilen GAL'ın Arapça çevirisi, ayrıca *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'in dünya kütüphanelerindeki matbu nüshalarının katalog bilgileri bu görüşü teyit etmektedir.

23 Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, 7.

24 Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, 7.

25 Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, 7.

bir başka maktel” olarak söz eden Güngör’ün²⁶ bu yargıya varmasının sebebi, muhtemelen eserin kısa süre zarfında birkaç defa basılması olmuştur.²⁷ Zamanla Güngör’ün bu kanaati, Türkçe maktel türünün şaheseri sayılan Füzûlî’nin *Hâdikatu’s-süedâ*’sı üzerine yaptığı çalışmasına başvuran araştırmacılarca da paylaşılarak yayılmış ve *Nûru’l-‘ayn fi meşhedi’l-Hüseyn* Ebû İshâk el-İsferâyînî tarafından yazılmış tanınan ve sevilen bir maktel olarak görülmüştür.²⁸ Eserle ilgili yaygınlık kazanan bu kanaata, zamanla olayları Ehl-i Sünnet açısından ele alan bir maktel olduğu şeklinde bir diğer yargı daha eklenmiştir. Mehmet Gündoğdu, Ebû İshâk İsferâyînî üzerine yaptığı Yüksek Lisans çalışmasında müellifin o zamana kadarki basılmış tek eseri olarak kaydettiği *Nûru’l-‘ayn fi meşhedi’l-Hüseyn*’i sahabînin fazileti, Hulefa-yı Râşidîn’in meşruiyeti gibi hususlardan da bahseden, Kerbelâ’da cereyan edenleri “tarîhî bir vaka” olarak ele alan bir eser olarak değerlendirmekte ve eserin başlıca özelliğini şu ifadelerle özetlemektedir: “İncelememize göre bu eser, o dönemde çok istismar edilen Kerbelâ Vak’ası’nın, Ehl-i Sünnet gözüyle tespiti olarak ele alınmıştır.”²⁹ *Nûru’l-‘ayn*’ın Şâfi’î fakih Ebû İshâk el-İsferâyînî tarafından Ehl-i Sünnet gözüyle yazılan bir maktel olduğu yönünde Gündoğdu’nun bu tespitinin bazı akademik çalışmalarda tekrarlanması,³⁰ ilmî camiada eserin bu özelliğinin de kabul görme sürecine katkıda bulunmuştur.

- 26 Makalede Şeyma Güngör’ün doktora tezinin yayınlanmış nüshasından yararlanılmıştır. Bk. Şeyma Güngör, *Fuzulî: Hadikatü’s-Sü’eda* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), XXIV.
- 27 Şeyma Güngör de Abdülkadir Karahan’ın bahsettiği üç baskıyı zikretmektedir: Kahire 1298, Bombay 1302, Matba’a-i ‘Âmire 1303. Bk. Güngör, *Fuzulî*, XXIV.
- 28 Örnek olarak bk. Özlem Demirel, *Âşıkî’nin Maktel-i Hüseyin’i Üzerine Dil İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 4; Mehmet Burak Çakın, “Kerbela Mersiyelerinde Hz. Muhammed”, *Turkish Studies: Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/3 (2019), 1281; Harun Arslan, *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl: Giriş – Metin – İnceleme – Sözlük – Adlar Dizini* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 7; Siraceddin Hacı, “Azərbaycan Türk Ədəbiyyatında Məqtəl Mövzusu Və Racinin Şeyrlərində Kərbəla Fəciəsinin Bədi Təsviri”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010), 2/236; Eyüp Baş, “İslâm Tarihinde Matem/Yas Kültürü ve Kerbelâ”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayıncılık), 2/384; Ayhan Tek, “Kolektif Bellekte Kırılma ve Yeniden İnşa Olarak Kerbela Yası”, *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 11 (2019), 18-19; Mehmet Akif Gülsüm, *Yahyâ bin Bahşî’nin Maktel-i Hüseyin İsimli Mesnevisi (inceleme ve metin)* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7; İbrahim Fidan, “Kerbelâ’yı Yaşamış Şiirler: “Hz. Hüseyin” ve “Öteki” Portreleri Yönüyle Kerbelâ Olayının Arap Şiirindeki İlk Yankıları”, *Mütefekkir* 4/7 (2017), 101.
- 29 Mehmet Gündoğdu, *Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Akâid Risalesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 33-34.
- 30 Örneğin bk. Salih Sabri Yavuz, “İsferâyînî, Ebû İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516; Fadıl Aygün, *Muhammed b. Ca’fer es-Sanhaci’nin “Şerhu Akideti Ebû İshâk el-İsferâyînî” Adlı Eserine Göre Ebû İshâk el-İsferâyînî’nin Kelami Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 14.

Böylece, tarihî süreç içerisinde müellifinin kimliğiyle ilgili kuşku ve ihtiyatlı yaklaşımlar ortadan kalkarak *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn* Ebû İshâk el-İsferâyini'ye ait kabul edilmiş ve bazı rivayetlerinin literal okunmasının doğal sonucu olarak olayları Ehl-i Sünnet açısından ele alan, sevilen ve tanınan bir maktel olduğu varsayımı da sorgulanmaksızın kabul edilmiştir.

İleriki sayfalarda üzerinde detaylı şekilde durulacağı gibi, tahkiye tarzı dil ve uslupla anlatılan, kaynak ve isnaddan yoksun rivayetlerden oluşan *Nûru'l-'ayn*'in mekan, zaman ve şahıs kadrosu açısından tarih dışı olay kurgusu, eserin kendisine Nişabur'da medrese tahsis edilecek kadar önemli bir müderris, "müctehid" derecesinde bir fakih, kelim ve hadis alanında "şeyh", "imâmül-'allâme", "rüknüddîn" gibi unvanlarla tanınan Horasan bölgesinin ünlü alimi Ebû İshâk el-İsferâyini'nin kaleminden çıkma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Eserin neredeyse tamamında "kâle'r-râvî" ifadesi kullanılarak aktarılan rivayetler yalnız isnaddan yoksun olması bakımından değil, dil özellikleri açısından da yoğun biçimde sözlü gelenek unsurları taşımaktadırlar. Bu açıdan George Kanazi haklı olarak eserin Binbir Gece Masalları'nın dil özelliklerini taşıdığını yazmaktadır.³¹

İsferâyini'nin günümüze daha erken istinsah kaydıyla ulaşmış eserlerinin *Nûru'l-'ayn*'la karşılaştırılması da eserin kendisine ait olmadığı tespitini desteklemektedir. Müellifin *Akîde* risalesiyle *Nûru'l-'ayn*'in ilmî uslu ve dil özellikleri³² iki eserin aynı müellifin kaleminden çıkamayacak kadar farklı olduğunu göstermektedir. *Nuru'l-'ayn*'ı Arapça makteller arasında nevi şahsına münhasır bir maktele çeviren özelliklerden biri, Muâviye b. Ebû Süfyân tasavvuru açısından İsferâyini'nin akâid risalesinin 789/1386 istinsah tarihli Farsça nüshasından farklı bir yaklaşım sergilemesidir. *Nûru'l-'ayn*'da yönetime gelme hususunda değil Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadele veya husumetin olduğundan bahsedilmesi, bilakis yönetimin Hz. Hüseyin'in, ondan önce babasının ve dedesinin hakkı olduğunu kabul eden³³ bir Muâviye'den bahsedilmektedir. Oysa ki, İsferâyini'nin Farsça risalesinde Râfızılık karşısında ilk üç halifenin meşruiyeti savunulduğu gibi, Nâsibiyye karşısında da kendisine karşı iktidar mücadelesine girişen Muâviye b. Ebû Süfyân karşısında Hz. Ali'nin haklılığı müdafaa edilmekte, dolayısıyla Muâviye'nin haksız mücadelesinden bahsedilmektedir.³⁴

31 Kanazi, *The Massacre*, 30.

32 İsferâyini'nin *Akîde* risalesinin Muhammed b. Ca'fer es-Sanhaçî tarafından yapılmış şerhinin 8./14. yüzyıla ait metni için bk. Ayğın, *Şerhu Akide*, 20-195.

33 İsferâyini, *Nûru'l-'ayn*, 6.

34 Ebû İshâk el-İsferâyini, *Risâle fî'l-'akâid* (Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 02703-005), 28a (yazmanın katalog numarasıyla farklılık arzeden üzerindeki varak numarası gösterilmiştir).

2. *Nûru'l-'Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyin*'de Tarih Algısı

Kerbelâ Olayı'ndan bahseden erken dönem İslam tarihi kaynaklarında, olayların tarihî seyrinde genellikle aşağıdaki sıra takip edilmektedir: Yezid b. Muâviye'nin ikinci Emevî halifesi olarak yönetime gelmesiyle başlayan olaylar Yezid'e biata yaklaşmayan Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye, oradan Kûfe'ye doğru yolculuğu ile devam etmekte, Kerbelâ'da yaşananlarla zirve noktasına varmakta, Kerbelâ'dan Kûfe'ye, ardından Dımaşk'a götürülen Hz. Hüseyin'in yakınlarının yolculuğunun Medîne'de bitmesiyle tamamlanmaktadır.³⁵ Klasik İslam tarihi kaynaklarına paralel olarak, Arapça maktel eserlerinde de olaylar, detaylarda değişiklik göstermekle birlikte, yaklaşık aynı çizgi üzerinden aktarılmaktadır.³⁶

Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyin'in giriş kısmında Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin dilinden "Benden Hüseyin'in (r.a.) mücadelesini rivayet etmem istendi, bunun üzerine bu eseri yazdım ve *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyin* adlandırdım"³⁷ sözleri geçse de, eser incelendiği zaman özellikle Kerbelâ'ya kadarki gelişmelerin genel kabul görmüş olay kurgusundan tamamen farklı olduğu açıkça görülmektedir. Eserin sahâbî kuşağının üstünlüğüne vurgu yapılan giriş kısmında, sahâbiler arasında fazilet sırasının "Hudeybiye ve Bedir ehli", "Aşere-i mübeşşere" ve "ümmetin icmasıyla yönetime gelmiş ilk dört halife" şeklinde olduğu bildirilir. Hulefâ-yi Râşidîn'le ilgili yazarın yaklaşımı genel kabul gören Sünnî görüşe uygundur: İlk müslüman olan Hz. Ebû Bekir aynı zamanda en faziletli sahâbîdir, fazilette de iktidarda kendisini Hz. Ömer, Hz. Ömer'i Hz. Osman, Hz. Osman'ı ise Hz. Ali takip etmektedir.³⁸ Hulefâ-yi Râşidîn'le ilgili bilgiler halifelerin yönetim süresi, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefat ettiği yaşta vefat ettikleri, Hz. Osman'ın "zulmen katledildiği", Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından katledilmesi³⁹ ile sınırlı olmakla birlikte tarihî verilerle örtüşmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle kıyaslandığında daha geniş ve detaylı olan Muâviye b. Ebû Süfyân'la ilgili bilgiler olay kurgusu açısından tarihî gerçekliği yansıtmamaktadır. Eserin diğer erken dönem Arapça maktellerden farklı, kendine özgü orijinal tarafı olarak görülebilecek bu kısım, Kerbelâ olayı bağlamında veya maktel türü eser adına olabildiğince olumlu bir Muâviye b. Ebû Süfyân imajı çizme amacıyla sunduğu tarihî gerçeklikle ilişkisi olmayan bilgilerdir. *Nûru'l-'ayn*'a göre Hz. Ali'den sonra yönetime gelen Muâviye bir süre Medine'de halifelik yapmış, bu süre zarfında Ehl-i Beyte, genel olarak

35 Konunun tafsilatlarıyla anlatıldığı kaynak olarak bk. Taberî, *Târîhü't-Taberî: Târîhu'l-ümem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beirut: Dârü Süveydân, 1967), 5/322-462.

36 Ebû Mihnef, İbn Tâvûs, İbn Şehrâşub'un ilgili eserlerinde olayların seyrinin karşılaştırılması için bk. Azizova, *Kerbelâ Vak'ası*, 41-93.

37 Ebû İshâk el-İsferâyînî, *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyin* (Tunus: Matba'atü'l-Menâr, 1960), 2-3.

38 İsferâyînî, *Nûru'l-'ayn*, 3-4.

39 İsferâyînî, *Nûru'l-'ayn*, 4.

Hâşim oğullarına, özellikle Hz. Hüseyin, kardeşleri ve yakınlarına karşı “kendi babalarından daha şefkatli davranmıştır”.⁴⁰ Belli bir süre Medîne’de kaldıktan sonra Dımaşk’a yerleşen Muâviye, Hz. Hüseyin’i ve yakınlarını da Şam’a götürerek el üstünde tutmuştur.⁴¹ Ölümü yaklaştığı zaman Muâviye, Yezîd’e Hz. Hüseyin’e ve ailesine iyi davranmak, yönetim konusunda kendisine danışmak, zamanı geldiğinde hilafeti kendisine vermek hususunda vasiyette bulunmuş, Ehl-i Beyt’i üzmesi veya kızdırması durumunda vebalini taşımayacağına dair oğlunu uyarmıştır.⁴²

Nûru'l-âyn’da Muâviye b. Ebû Süfyân imajıyla mukayese edildiğinde onunkine tamamen zıt bir kişilikte olan ve geleneksel maktel literatüründe kötü karakteri oynayan bir Yezîd b. Muâviye algısı görülmektedir. Fakat eserdeki Muâviye-Hz. Hüseyin ilişkilerinin tarih dışı çizgisinin Yezîd dönemin’in Kerbelâ’ya kadarki olaylarla ilgili kısmında da devam ettiği görülmekte, genel kabul gören rivayetlerle desteklenmeyen olay kurgusuna rastlanmaktadır. Muâviye’nin vefatından kısa süre sonra matem giysilerini çıkararak sevinç giysilerini giyen, şarap meclisleri düzenleyen, yakınlarına büyük bağışlar yapan, askerlerine atıyyeler dağıtan, çeşitli kademelere atamalar yapan Yezîd, değil Hz. Hüseyin’e ve ailesine herhangi bir ihsanda bulunmak, bilakis, kendisine Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde ödenen atıyyeleri bile kesmiştir.⁴³ Yezîd’in bu tavrı karşısında üzülen Hz. Hüseyin, eserde “kızkardeşi” olarak geçen Sükeyne’ye danışarak Yezîd’e mektup yazmış ve Dımaşk’tan Hicaz’a gitmek için izin istemiştir. Mektuba çok sert bir uslupta cevap veren Yezîd, Hz. Hüseyin’in ve yakınlarının kendi katında hiçbir değeri olmadığını, “dünya dolusu altını olsa bile onlara birşey vermeyeceğini” bildirmiştir.⁴⁴ Ailesi ve yakınlarıyla birlikte önce Medine’ye giden Hz. Hüseyin kardeşi Muhammed b. Hanefiyye’nin hilafet kendi hakları olsa bile onu terketmenin daha hayırlı olacağına dair tavsiyesini haklı bulmuş, fakat Medine’de kalma önerisini kabul etmeyerek Mekke’ye gitmiştir.⁴⁵ Mekke’de “halife” olan Abdullah b. Zübeyr Hz. Hüseyin’e ve yakınlarına her türlü yardımı göstermiş, halife olursa destek vereceğini vadedmiştir. Hilafete talip olmadığını bildiren Hz. Hüseyin Mekke’de zühd hayatı yaşamayı tercih etmiştir.⁴⁶

Müellif Dımaşk’tan Mekke’ye yerleşinceye kadar Hz. Hüseyin’in Yezîd’e karşı herhangi bir siyasî talepte bulunmadığını, hilafetine karşı çıkmadığını göstermektedir. Ayrıca esere göre, Yezîd’in bir halife olarak meşruiyetinden ve siyasî icraatlarından daha ziyade, kendisine ve ailesine karşı özellikle

40 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 4.

41 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 5.

42 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 6-7.

43 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 7.

44 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 7-8.

45 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 8-9.

46 İsferâyini, *Nûru'l-âyn*, 9-10.

maddî açıdan gösterdiği ihmâlkarlık Hz. Hüseyin'i rahatsız etmektedir. Hz. Hüseyin'in Yezîd'e karşı çıkması ve hilafete talip olması ise Kûfelilerin kendisini ahirette Yezîd'in kötü yönetimini engellememesinin sonuçlarından sorumlu tutacaklarına dair mektubuyla başlamıştır.⁴⁷ Kısa zamanda geleceğini bildirdiği mektupla Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderen Hz. Hüseyin'in⁴⁸ ailesi ve taraftarlarıyla birlikte Mekke'yi terketmesine "kızkardeşi" Sükeyne ve Abdullah b. Zübeyr karşı koyamamışlar.⁴⁹ Medine'ye uğrayan Hz. Hüseyin'in kararını hasta yatağında öğrenen İbnü'l-Hanefiyye, daha önce babasının ve ağabeyinin yaşadıklarını hatırlatarak kendisini vazgeçirmeye çalışmışsa da ikna edememiş,⁵⁰ Abdullah b. Abbas başta olmak üzere, Medinelilerin alıkoymadıkları Hz. Hüseyin Kurban bayramını Medine'de geçirdikten sonra Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır.⁵¹

Nûru'l-'ayn' da Hz. Hüseyin'in Hicaz'dan Kûfe'ye doğru yolculuğundan itibaren Kerbelâ sonrasında Ehl-i Beyt'in Dımaşk'tan Medine'ye dönüşüne kadarki olaylar detaylardaki farklılıklara rağmen anahatlarıyla tarih kaynaklarındaki bilgilerle örtüşmektedir. Müslim b. Akîl Kûfe'de önce başarı sağlamışsa da Yezîd'in gönderdiği Ubeydullah b. Ziyâd tarafından katledilmiş, taraftarları bertaraf edilmiştir.⁵² Hür b. Yezîd'in öncü birliklerinin ardından Ömer b. Sa'd'ın kumandanlığında gönderilen ordu ile kan dökülmemesi için çaba harcayan Hz. Hüseyin ve taraftarları arasında savaş vukû bulmuş,⁵³ Hz. Hüseyin başta olmak üzere taraftarları büyük kahramanlıklar göstererek şehid olmuş,⁵⁴ savaşın ardından çadırlar yağmalanmış, kadınlar ve çocuklar esir olarak önce Kûfe'ye Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna, ardından Dımaşk'a Yezîd'in sarayına götürülmüşler.⁵⁵ Yezîd ilk başta gelişmelerden memnun kaldığını belli etse de, tepkiler karşısında suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışmış, Ehl-i Beyt'e karşı iyi davranarak onları büyük ihtiramla Hicaz'a yolcu etmiştir.⁵⁶ Kafile Kerbelâ'ya uğrayarak Medine'ye gitmiş, ailesinden kurtulmayı başaran yegane oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn ömrünü Kerbelâ şehitlerinin yasını tuttuğu Medine'de zühd hayatı yaşamakla geçirmiştir.⁵⁷

Hz. Hüseyin'i katledenlere lanetle biten *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyin'i*, gerek yazma, gerekse matbu nüshalarında takip eden *Kurretü'l-'ayn fi ahzi*

47 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 12.

48 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 12.

49 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 14-16.

50 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 17.

51 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 19.

52 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 30-31.

53 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 32-34.

54 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 35-50.

55 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 52-64.

56 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 65-71.

57 İsferyîni, *Nûru'l-'ayn*, 71-75.

sâri'l-Hüseyn, eserin müellifi olarak ismi geçen “Şeyh, imâm, âlim, allâme Abdullah b. Muhammed’in: “*Nuru'l-‘ayn fî meşhedî'l-Hüseyn* eserini gördükten sonra bu eseri onun devamı olarak yazdım”⁵⁸ sözleriyle başlamaktadır. Girişte Ebû Mihnef’ten yapılan alıntı dışında⁵⁹ eserde herhangi bir kaynak gösterilmeksizin Hz. Hüseyin’in intikamını almak adına Muhtâr es-Sakaffî’nin (ö. 67/687) ayaklanması anlatılmaktadır.

3. *Nûru'l-‘Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyn ve Kurretü'l-‘Ayn fî Ahzi Sâri'l-Hüseyn* Eserleriyle Ebû Mihnef’e Nisbet Edilen *Maktelü'l-Hüseyn ve Sâriü'l-Hüseyn* Eserlerinin Karşılaştırılması

Kerbelâ vak’asına kadarki kısım istisna edilirse, içerik ve üslup özelliklerine göre, Arapça makteller içerisinde *Nûru'l-‘ayn fî meşhedî'l-Hüseyn*’e ve devamı olarak *Kurretü'l-‘ayn fî ahzi sâri'l-Hüseyn*’e en yakın eser Ebû Mihnef’e (ö. 157/773) nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sâriü'l-Hüseyn* eserleridir. Hz. Hüseyin’in şehadetini anlatan maktel eserleri söz konusu olduğunda, Ebû Mihnef’in (ö. 157/773-74) tartışmasız bir otorite olarak kabul edildiği bir gerçektir. Bu, Ebû Mihnef’in zaman ve mekân olarak Kerbelâ’ya yakın bir ravi, konuyla ilgili erken dönem kaynaklarında rivayetleri en geniş şekilde aktarılan müellif olmasıyla bağlantılıdır. Taberî’nin Kerbelâ olayıyla ilgili rivayetlerin önemli bir kısmını Ebû Mihnef’ten aktarması,⁶⁰ kendisinin bu konudaki yetkinliğiyle ilgilidir. Fakat Taberî’nin Ebû Mihnef’ten aktardığı rivayetlerle Ebû Mihnef’e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn* nüshaları arasında isnâd kullanma, olayların tarihi seyri, rivayetlerde kullanılan dil ve üslup açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır.⁶¹

Diğer taraftan maktel konusundaki haklı ünü sebebiyle Farsça ve Türkçe maktelerde de otorite ravi olarak Ebû Mihnef’in ismine rastlanmakta, fakat bu, her zaman yazılı kaynak olarak kendisinin maktelinden birebir yararlandığı anlamına gelmemektedir.⁶² İsferâyini’ye nisbet edilen *Nûru'l-‘ayn fî meşhedî'l-Hüseyn* eserinde ise bunun tam zıttı bir durum söz konusudur. Ebû Mihnef’e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn*’le önemli benzerliği bulunmasına rağmen, alanın otoritesi sayılan bu müellifin ismine *Nûru'l-‘ayn*’da rastlanmaktadır. Hz. Hüseyin’in Hicaz’dan çıkışına kadarki olaylarla ilgili rivayetlerde kullanılan ifadelerin ve bir kısım manzum parçaların farklılık göster-

58 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-‘ayn fî ahzi sâri'l-Hüseyn* (Tunus: Matba’atu'l-Menâr, 1960), 85.

59 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-‘ayn*, 85.

60 Taberî, *Târîh*, 5/322-462.

61 Rivayetlerin karşılaştırılması için bk. Azizova, *Kerbelâ Vak’ası*, 42, 44, 47 vd.

62 Konunun Türkçe ilk maktel metni olarak bilinen Yûsuf-ı Meddâh’ın *Maktel-i Hüseyin*’i örneğinde değerlendirilmesi için bk. İrene Mélikoff, “Türk Destan Edebiyatı’nda Kerbelâ Olayı”, *Destan’dan Masal’a Türkoloji Yolculuklarım*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos, 2008), 62.

mesi, rivayetlerin uzatılarak veya kısaltılarak değiştirilmesi gibi sözlü gele-
nekte karşılaşılan örneklere rastlanmakla birlikte, her iki eserin büyük kısmı
ortak rivayetlerden oluşmaktadır. Kûfe'de Müslim b. Akîl'in ve ona karşı
Ubeydullah b. Ziyâd'ın faaliyetleri;⁶³ Hz. Hüseyin ve atının kahramanlığı
başta olmak üzere Hürri b. Yezîd, Abbas b. Ali'nin ön plana çıkarıldığı Ker-
belâ'da yaşananların detaylı tasviri;⁶⁴ Kûfe'de Ubeydullah b. Ziyâd'ın Ümmü
Gülsüm ve Zeynep'le diyalogları;⁶⁵ Zeyneb'in Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'i
katletmek isteyen Ubeydullah'ı engellemesi;⁶⁶ Ubeydullah'ın askerlerine
karşı yiğitlikle savaşan âmâ Abdullah b. Afîf'in kahramanlık hikayesi;⁶⁷ Hz.
Hüseyin'in Kûfe'de teşhir edilen başının sahâbîden Zeyd ibn Erkam tarafın-
dan tasviri;⁶⁸ Kûfe'den Dımaşk'a götürülen Kerbelâ esirlerinin yolda karşılaştıkları olaylar;⁶⁹ Süheyl Şehrûzî/Sehl Şehrûzî'nin hikayesi;⁷⁰ Emevî sarayında
Yezid'i kınayarak müslüman olan Hıristiyan ve Yahudinin hikayesi, Yezid'in
Hz. Hüseyin'in başına karşı tavrı ve kendini savunması, Ali ibn Hüseyin Zey-
nelâbidîn'in hutbesi dahil olmakla Dımaşk'ta yaşananlar;⁷¹ Hz. Hüseyin'in ai-
lesinin Medine'ye dönmesiyle⁷² ilgili rivayetlerin anahatlarında ve pekçok de-
tayında bu benzerlik açık şekilde görülmektedir.

Nûru'l-ayn ve *Maktelü'l-Hüseyin* arasında sadece olay kurgusu ve rivayet-
lerde değil, aynı zamanda manzum parçalar açısından da bazı değişikliklik-
lerle ortak noktalar olduğu görülmektedir. Dımaşk yolculuğu sırasında
Ümmü Gülsüm'ün ve Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in okudukları Hz. Pey-
gamber'in ailesine karşı yapılanları kınayan şiirleri iki eser arasındaki man-
zum parçaların benzerliğini ortaya koymaktadır.

63 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 12-30; Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Hüseyin va masra'u ehli beytihi va ashâbihi fi Kerbelâ* (Kum: Menşûrât-i Rızâ, 1391), 32-60.

64 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 37-55; Ebû Mihnef, *Maktel*, 61-157.

65 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 57-58; Ebû Mihnef, *Maktel*, 164-166.

66 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 58; Ebû Mihnef, *Maktel*, 167-168.

67 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 58-59; Ebû Mihnef, *Maktel*, 169-174.

68 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 59; Ebû Mihnef, *Maktel*, 175.

69 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 60-64; Ebû Mihnef, *Maktel*, 175-191.

70 *Maktelü'l-Hüseyin* de Sehl Şehrûzî Kûfe'den itibaren olaylara tanıklık etmekte ve Dımaşk'a ka-
dar kafilyle birlikte bulunmaktadır, *Nûru'l-ayn* da ise Süheyl Şehrûzî'nin olaya tanıklığı Dı-
maşk'ta olmuştur. Bk. İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 64 vd., Ebû Mihnef, *Maktel*, 162-196.

71 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 65-71; Ebû Mihnef, *Maktel*, 192-218.

72 İsferyâinî, *Nûru'l-ayn*, 72-73; Ebû Mihnef, *Maktel*, 218-227.

Tablo 1: *Nûru'l-'ayn* ve *Maktelü'l-Hüseyn*'de Ortak Manzum Parça Örnekleri

İsferâyîni, <i>Nûru'l-'ayn</i>	Ebû Mihnef, <i>Maktelü'l-Hüseyn</i>
Dimaşk yolculuğunda Ümmü Gülsüm'ün okuduğu şiir	
ماتت رجالي وافنى الدهر ساداتي / وزادني حسرات بعد حسرات مال اللتام علينا بعد ما عملوا / انا الشريفات أبناء الشريفات وحملونا على الأقتاب عارية / كأننا بينهم من غير قيمات صعب علينا رسول الله ما صنعوا / بأهل بيتك يا خير البريات كفأكموا برسول الله خصمكموا / وقد هدأكم الى سبل الهدايات ⁷³	ماتت رجالي وافنى الدهر ساداتي / وزادني حسرات بعد لوعات صالوا اللتام علينا بعدما علموا / انا بنات رسول بالهدايات يسيرونا على الأقتاب عارية / كأننا فيهم بعض الغنيمات يعزز عليك رسول الله ما صنعوا / بأهل بيتك يا خير البريات كفترتم برسول الله وليكم / أهأدكم من سلوك في الضلالات ⁷⁴
Dimaşk yolculuğunda Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in okuduğu şiir	
هذا الزمان فما تغني عجائبه / عن الكرام ولا تحدا مصائبه فليت شعري الى كم ذا يجارينا / بصر بصرفه والى كم ذا نحاربه يسرى بنا فوق أعياس بلا وطن / وسائق العيش يحمي منه غاربه كأننا من أسارى القوم بينهموا / كأن ما قاله المختار كاذبه كفترتم برسول الله ويحكوا / يا أمة السوء ما هذى مذاهبه ⁷⁵	هو الزمان فما تغني عجائبه / عن الكرام ولا تحدا مصائبه فليت شعري الى كم ذا تجارنا * صرفه والى كم ذا نحاذبه يسيرونا على الاقبااب عارية / وسائق العيش يحمي عنه غاربه كأننا من سبايا الروم بينهم / او كلما قاله المختار كاذبه كفترتم برسول الله وليكم / يا أمة السوء قد ضاقت مذاهبه ⁷⁶

Wüstenfeld *Nûru'l-'ayn fî meşhedil-Hüseyn* ile onun devamı niteliğindeki *Kurretü'l-'ayn fî ahzi sâri'l-Hüseyn*'in Ebû Mihnef'e nisbet edilen aynı konulu iki eserin 23 Zemaziyelahir 998/29 Nisan 1590 tarihli Gotha nüshasına benzerliğini kaydetse de⁷⁷ onları Hz. Hüseyin'in şehadetini yüceltme amacı taşıyan maktel yazma geleneğinin son dönemlere ait örneği olarak görmüş ve sözkonusu *Maktelü'l-Hüseyn*'le aralarındaki başlıca farklılıktan bahsetmemiştir. İki eser arasındaki en önemli farklılıklar ise, *Maktelü'l-Hüseyn*'deki "Ebû Mihnef dedi" ifadesinin *Nûru'l-'ayn*'de "râvî dedi" şeklinde değiştirilmesi; eserin Kerbelâ'ya kadarki kısmında olay kurgusu açısından, Kerbelâ ve sonrasındaki olaylar hakkında zikredilen benzer rivayetlerde ise dinî-siyasî açıdan yapılan değişikliklerdir.

İki eser arasındaki başlıca farklılıklar dikkate alındığında, Hz. Hüseyin, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Abdullah b. Zübeyr örneğinde tarihî gerçekliğe uygun olmayacak şekilde sahâbîyi yüceltme adına yapılan çarpıtmalar eserin, tarihî gerçekliği yansıtmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, "Sahîhayn" a atıfta bulunarak sahâbî kuşağının üstünlüğünün vurgulanmasının ve en faziletlisinin Hz. Ebû Bekîr olduğu, ümmetin icmasıyla yönetime gelen Hulefâ-yi Râşidîn'in meşruiyeti gibi hususların *Nûru'l-'ayn*'in Sünnî bakış açısıyla yazıldığı yönündeki kanaatin oluşmasında önemli rolü

73 İsferâyîni, *Nûru'l-'ayn*, 60.74 Ebû Mihnef, *Maktel*, 176.75 İsferâyîni, *Nûru'l-'ayn*, 63.76 Ebû Mihnef, *Maktel*, 189.77 Wüstenfeld, *Der Tod*, IX, 213.

olduğu söylenebilir. Fakat tamamı dikkatlice incelendiğinde eserin orijinalinin Sünnî bakış açısıyla yazılmış olmayıp –özellikle İmamet gibi Şîî-İmamîyye'nin temel doktrini ekseninde çok sayıda unsurun da gösterdiği gibi– bazı eklemeler ve değiştirmelerle Sünnî edisyondan geçirildiği anlaşılmaktadır. Bunun en açık göstergesi olarak, Şîî-İmâmî doktrini açısından önemli sayılan imam ve vasî konusunda her iki eserde ortak olan rivayetlerdir. Örneğin her iki eserde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olduğu zaman vukû bulan olağanüstü olaylar arasında “imam oğlu imam, imamın kardeşi, imamların babası katledildi” diye gökyüzünden bir ses duyulduğundan bahsedilmektedir.⁷⁸ İmamet konusundaki bir diğer paralellik her iki eserde detaylı şekilde anlatılan Hz. Hüseyin'in atının kahramanlık hikayesinde görülür. Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra atın Fırat nehrinde kaybolduğu, Mehdi ile birlikte zuhûr edeceğine dair ifadeler her iki eserde yer verilmektedir. *Maktelü'l-Hüseyn*'de “Sâhibüzzamân döneminde zühûr edecek” şeklinde geçen ifade, *Nûru'l-'ayn*'de bazı değişikliklerle “söylendiğine göre Mehdi (a.s.) üzerindeki hurûç edecektir” şeklindedir.⁷⁹ Konuyla ilgili bir diğer örnek, Ehl-i Bey'tin Kûfe'den Dımaşk'a götürülmesi sırasında karşılaştığı Hıristiyan rahibin hikayesinde görülmektedir. Kervandan aldığı bilgilerden Hz. Hüseyin'in katledildiğini öğrenen rahip: “... bu belirtiler görüldüğü zaman bir peygamber veya bir vasînin katledileceğini haber veren kaynaklar doğru buyurmuşlar...” demektedir.⁸⁰

Olay sırası ve tarihî figürler sözkonusu olduğunda *Maktelü'l-Hüseyn*'le *Nûru'l-'ayn*'in rivayetleri arasındaki paralellik açık şekilde görülmekle birlikte, detaylarda da bazı değişiklikler yapıldığı gözlemlenmektedir. Bazen bu değişiklikler daha az önem arz etmekte ve eserin yazılma amacı ve okunduğu kitlenin kimliğiyle ilgili fazla bilgi içermemektedir. Meselâ, her iki eserde Kerbelâ'nın ardından Kûfe'ye getirilen Ehl-i Bey'e mensup çocukların duruma acıyan Kûfelilerin, kendilerine yiyecek verdiklerinden bahsedilmektedir. *Nûru'l-'ayn*'a göre Kûfelileri kınayan Ümmü Gülsüm verdikleri “ekmeği” onlara geri atmıştır.⁸¹ Aynı rivayetin *Maktelü'l-Hüseyn*'de geçen versiyonuna göre ise, Ümmü Gülsüm “bize sadaka vermenin haram olduğunu bilmiyor musunuz?” diyerek çocuklara verdikleri “ceviz ve hurmayı” almış ve Kûfelilerin üzerine atmıştır.⁸²

Sözlü geleneğe özgü, makteli okuyan veya dinleyen kitlenin zevkine uygun olarak nakledenin edebî açıdan müdâhelesi olarak görülebilecek bu gibi örneklerin dışında, eserde dinleyicinin dinî-siyâsî düşüncesine uygun olarak yazar tarafından kasıtlı yapıldığı anlaşılan değişiklikler daha fazladır. Böyle

78 İsferyâinî, *Nûru'l-'ayn*, 50; Ebû Mihnef, *Maktel*, 147.

79 İsferyâinî, *Nûru'l-'ayn*, 52; Ebû Mihnef, *Maktel*, 152.

80 İsferyâinî, *Nûru'l-'ayn*, 63; Ebû Mihnef, *Maktel*, 189.

81 İsferyâinî, *Nûru'l-'ayn*, 56.

82 Ebû Mihnef, *Maktel*, 161.

bir değişiklik örneği olarak, karşısına Hz. Hüseyin'in başı getirildiği zaman bir karganın ötmesine Yezid'in tepkisiyle ilgili rivayete bakılabilir. *Nûru'l-'ayn'* da geçen ifadeye göre, elindeki çubukla Hz. Hüseyin'in dişlerine dokunan Yezid sarayın balkonundan duyduğu karga ötüşünü kötü bir alâmet olarak yormuş ve morali bozulmuştur.⁸³ Aynı olayla ilgili *Maktelü'l-Hüseyin'* de geçen rivayete göre, karganın sesini duyan Yezid, değil moralini bozmak, tam tersine karganın ötmesinin hiçbir şeyi değiştirmediğine, Bedir'de katledilenlerin intikamını aldığına, ayrıca Ali b. Ebû Tâlib'den kendi intikamlarını aldıklarına dair uzun bir şiir okumuştur.⁸⁴

İki eser karşılaştırıldığında Hâşimî-Emevî rakabetine göndermede bulunan rivayetlerin değiştirilmesinin başka örneklere de rastlanılmaktadır. Kûfe camiinde Hz. Ali'ye küfreden Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı çıkan âmâ Abdullah b. Afif'le ilgili hikâye bu kabilden değiştirme örneklereindir. *Maktelü'l-Hüseyin'*e göre, yakalanarak Ubeydullah'ın önüne getirilen Abdullah: "Sıffın savaşında Emîrü'l-mü'minîn'in ordusunda savaşırken gözlerimi kaybetmiştim. O zamandan en büyük arzum insanların en şerlisi tarafından katledilmektir" demiştir.⁸⁵ Aynı rivayetin *Nûru'l-'ayn'* da geçen versiyonunda ise, Sıffın savaşı zikredilmeksizin Abdullah'ın en büyük arzusunun insanların en şerlisi tarafından katledilmek olduğunu söylemesi,⁸⁶ Hz. Ali-Muâviye arasındaki savaşı hatırlattığı için rivayetin ilgili kısmının kasıtlı olarak çıkarıldığını düşündürmektedir. Aynı konuda bir diğer örnek, sadece şiî müelliflerce değil, geleneksel İslam tarihi kaynakları açısından da ilk dönemin tartışmalı figürlerinden biri olan Mervân b. Hakem'le ilgilidir. *Maktelü'l-Hüseyin'* de geçen rivayete göre, Kerbelâ şehitlerinin başları ve esirler Yezîd'in huzuruna getirildiği zaman, Mervân b. Hakem Hz. Hüseyin'in kanyla kalbinin şifa bulunduğuna dair bir şiir okumuştur.⁸⁷ *Nûru'l-'ayn'* da ise ne Yezîd'in sarayındaki olaylar arasında, ne de başka bir bağlamda Mervân b. Hakem'in ismi zikrolunmamaktadır.

Aynı olay bağlamında rastlanan kelime-yi şehâdet örneklere de *Nûru'l-'ayn'* metninin yazılma/adaptasyon sürecinde başlıca metin olarak alınan *Maktelü'l-Hüseyin'* nüshası üzerinde mezhep açısından değişiklik yapıldığı kanaatini güçlendirmektedir. Örneğin, Müslim ibn Akîl'in katlini anlatan rivayetin *Maktelü'l-Hüseyin'*deki versiyonunda Allah'ın birliğine, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna, Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şehadet getirdiği kaydedilmekte,⁸⁸ aynı rivayetin *Nûru'l-'ayn'*daki versiyonunda ise kelime-i

83 İsferâyîni, *Nûru'l-'ayn'*, 66.

84 Ebû Mihnef, *Maktel*, 198-199.

85 Ebû Mihnef, *Maktel*, 171.

86 İsferâyîni, *Nûru'l-'ayn'*, 59

87 Ebû Mihnef, *Maktel*, 197-198.

88 Bk. Wüstenfeld, *Der Tod*, 42; Ebû Mihnef, *Maktel*, 56.

şehâdet'te Hz. Ali'nin ismi zikrolunmamaktadır.⁸⁹ Dımaşk yolu üzerinde kafileyle karşılaşan Hıristiyan rahibin hikayesinde de benzer durum sözkonusudur.⁹⁰

Bilinen yazma ve matbu nüshalarında *Nûru'l-'ayn*'ı takip eden *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* eseriyle Ebû Mihnef'e atfedilen aynı konulu *Sârü'l-Hüseyn* eserinin karşılaştırması da gerek eserin kendisiyle, gerekse *Nûru'l-'ayn*'la ilgili mevcut bazı soruların cevabına götürebilir. Wüstenfeld, haklı olarak, özellikle *Kurretü'l-'ayn*'ın Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Sârü'l-Hüseyn*'in Gotha nüshasının bazı değişikliklerle kısaltılmış versiyonu olduğunu belirtmiştir.⁹¹ *Sârü'l-Hüseyn*'le *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* karşılıklı incelenirken, iki eser arasındaki başlıca farkın yalnız ilk geçtiği yer istisna olmakla "Ebû Mihnef dedi" ifadelerinin "râvî dedi" şeklinde değiştirilmesi ve içerik açısından aynı olan rivayetlerin bazı yerlerde özetlenerek aktarılması gibi kısmî değişikliklerden oluştuğu görülmektedir. Tablo 2'de ilgili kısımlardan verilen karşılıklı örneklerin bahsi geçen dört eser arasındaki ilişkiye aydınlık getireceği kanaatindeyiz.

Tablo 2: *Nûru'l-'ayn fi Meşhedî'l-Hüseyn* ve *Kurretü'l-'ayn fi Ahzi sâri'l-Hüseyn* ile *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sârü'l-Hüseyn*'in Giriş ve Sonunun Karşılaştırılması

İsferâyinî, <i>Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn</i>	Ebû Mihnef, <i>Maktelü'l-Hüseyn</i>
"وهذا آخر ما ورد في مصرع الحسين بن علي بن أبي طالب وما جرى له ولأهله من قتلهم وسفك دمائهم وسي حرمتهم وذبح أطفالهم" ⁹²	"مصرع الحسين وما جرى له ولأهل بيته من قتلهم وسفك دمائهم وسي حرمتهم" ⁹³
تم كتاب نور العين في مشهد الحسين ويليهِ كتاب قرة العين في أخذ ثار الحسين للإمام عبد الله بن محمد رحمه الله ⁹⁴	Allah'a hamd olsun, burada Allah'ın yardımı ve desteğiyle "Yenilgi" tamamlandı, onu Muhtâr'ın ünlü tirandan aldığı intikam takip etmektedir. ⁹⁵

89 İsferâyinî, *Nûru'l-'ayn*, 29.

90 İsferâyinî, *Nûru'l-'ayn*, 63-64; Ebû Mihnef, *Maktel*, 191.

91 Wüstenfeld, *Der Tod*, IX.

92 *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'in bittiğine işaret eden cümlede geçmektedir. Bk. İsferâyinî, *Nûru'l-'ayn*, 84.

93 Dımaşk'ta Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de No: 4303'te bulunan Ebû Mihnef'e nisbet edilen 9/15. yüzyıla ait *Maktelü'l-Hüseyn* nüshasının tam ismi olarak geçmektedir.

94 İsferâyinî, *Nûru'l-'ayn*, 84.

95 Metin *Maktelü'l-Hüseyn*'in Gotha nüshasının Wüstenfeld tarafından yayınlanmış Almanca baskısından çevirilmiştir. Bk. Wüstenfeld, *Der Tod*, 147.

Abdullah b. Muhammed, <i>Kurretü'l-ayn fî ahzi sâri'l-Hüseyn</i>	Ebû Mihnef, <i>Sârü'l-Hüseyn</i>
<p>“قال الشيخ الإمام العالم العلامة عبد الله بن محمد : الحمد لله رب العالمين ، والصلاة والسلام على اشرف المرسلين ، وعلى آله وصحبه أجمعين ، والتابعين وتابع التابعين لهم بإحسان الى يوم الدين (وبعد) فلاني لما اطلعت على " نور العين في مشهد الحسين " أعقبته بهذا الكتاب وومئذ رمته : بقرة العين في أخذ ثار الحسين فاقول حدثني أبو مخنف قال : لما قتل سيدنا الحسين واحتوت بنو أمية على الخلافة وفرقوا آل بيت رسول الله شرقا وغربا أمر ابن زياد بالنداء في العراق والكوفة ان من ذكر علي بن أبي طالب وأولاده وشيعته ضربت عنقه (قال الراوي) وكان باكوفة رجل معلم من شيعة علي بن أبي طالب يقال له عميرة بن عامر الهمداني.. 96”</p>	<p>“قال أبو عبد الله محمد بن عبد بن النجاشي أخبرني أبو مخنف لوط بن يحيى الازدي قال لما قتل الحسين بن علي عليه السلام وأحب الله أن ينتقم ممن قتل الحسين احتوت بنو أمية الأم وتفرق آل رسول صلى الله عليه و آله أمر ابن زياد لعنه الله بالنداء في العراق أنه من ذكر علي بن أبي طالب وأولاده عليهم السلام بالخير ضرب عنقه قال صاحب الحديث كان بالكوفة رجل معلم يعلم الصبيان وهو من شيعة علي بن أبي طالب عليه السلام يقال عمير بن عامر الهمداني... 97”</p>
<p>”ثم اقام المختار ما شاء الله حتى مات ولم يرفع الله لبي امية راية ايدا الى يومنا هذا والله اعلم بالصواب“ 98</p>	<p>“Muhtâr ölünceye kadar Kûfe’de kaldı ve Allah bir daha Ümeyye oğullarının bayrağını yükseltmedi. Yüce Allah en iyisini bilir” 99</p>

Tablo 2, bahsi geçen dört eser arasındaki ilişkiye şu açılardan açıklık getirmektedir: 1) *Nûru'l-ayn*'ın sonunda, aslında *Maktelü'l-Hüseyn*'in tam ismi olan “*مصريح الحسين وما جرى له ولأهل بيته من قتلهم وسفك دمايهم وسي حرمتهم*” ifadeleri kullanılarak eserin tamamlandığı bildirilmektedir. 2) *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sârü'l-Hüseyn* eserleri Gotha nüshası örneğinde birbirinin devamı olarak gösterildiği gibi, *Nûru'l-ayn* ve *Kurretü'l-ayn* da gerek yazma, gerekse matbu nüshalarda birbirini takip eden iki eser olarak takdim edilmektedir. 3) *Sârü'l-Hüseyn*'de ravi olarak geçen “Ebû Abdullah Muhammed” ismi, önüne “Şeyhü'l-İmâm el-âlimu'l-allâme” gibi unvanlar artırılarak *Kurretü'l-ayn fî sâri'l-Hüseyn*'in müellifi Abdullah b. Muhammed'e dönüştürülmüş ve bu müellifin dilinden “İs-

96 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-ayn*, 85.

97 Ebû Mihnef, *Kitâbu Sâri Ebî Abdullâh (a.s.) bi rivâyeti Ebî Mihnef (r.a.)* (Tahran: Ketabhâne-yi Meclis-i İslâmî, 15295-90822, 71a-97a), 71a. Eserin Gotha nüshasında da aynı olan kısımda ravi ismi Wüstenfeld tarafından “Abu Abdallah Muhammed ben ‘Abdün el-Gâsî” olarak gösterilmiştir. Wüstenfeld, *Der Tod*, 149.

98 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-ayn*, 112.

99 Metin *Sârü'l-Hüseyn*'in Gotha nüshasının Wüstenfeld tarafından yayınlanmış Almanca basısından çevirilmiştir. Bk. Wüstenfeld, *Der Tod*, 213.

ferâyinî'nin *Nûru'l-ayn* eserini gördükten sonra onun devamı olarak *Kurretü'l-ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* eserini yazmaya karar verdiği" aktarılmıştır.¹⁰⁰ Her iki eserde de Muhtâr es-Sekaffî'nin intikamı konusu Kûfe'de öğretmenlik yapan şahsın hikayesiyle başlamaktadır. *Sârü'l-Hüseyn*'de Ümeyr b. 'Âmir el-Hemdânî olarak geçen öğretmenin ismi, *Kurretü'l-ayn*'da bir harf değişikliği yapılarak Ümeyre b. 'Âmir el-Hemdânî'ye dönüştürülmüştür. Ümeyr'in/Ümeyre'nin hikayesiyle başlayan iki eser arasındaki paralellik, Muhtâr'ın uzun süre yaşadığı ve ölünceye kadar Ümeyyeoğulları'nın bayrağının bir daha yükselmediği şeklinde anakronik sonluğa kadar devam etmektedir.¹⁰¹

Böylece, Wüstenfeld'in "muhtemelen uydurmadır",¹⁰² Abdülkadir Karahan'ın "bir bilgi edinemedim",¹⁰³ George Kanazi'nin "hakkında biyografik bilgi bulunmamaktadır"¹⁰⁴ dediği *Kurretü'l-ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn*'in müellifinin, aslında kısmî değişikliklerle Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Sârü'l-Hüseyn* eserinin nüshalarından birinin ravisi olarak gösterilen isim olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, *Kurretü'l-ayn*'in giriş kısmında Abdullah b. Muhammed'in kaleminden yazılan "*Nûru'l-ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'i gördükten sonra onun devamı olarak bu eseri yazdım"¹⁰⁵ şeklindeki ifadeler gibi, *Nûru'l-ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*'in giriş kısmında Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye nisbet edilen "Benden Hüseyin'in mücadelesini yazmam istendi, bu kitabı yazdım ve *Nûru'l-ayn fi meşhedî'l-Hüseyn* olarak adlandırdım"¹⁰⁶ sözleri de gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Böylece, gerek *Nûru'l-ayn*'in, gerekse *Kurretü'l-ayn*'in Ebû Mihnef'e nisbet edilen aynı konulu iki eserin nüshaları üzerine bazı değişikliklerle yeni eserlere dönüştürüldüğü, diğer yandan müelliflerinin isimlerine "şeyh, 'âlim, allamê" gibi unvanlar eklenerek muteberliği sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda Ebû İshâk el-İsferâyinî'nin *Nûru'l-ayn fi meşhedî'l-Hüseyn* veya herhangi bir maktelinden bahsedilmemektedir. Günümüze ulaşmış eserleriyle mukayesede dil, üslup ve yaklaşım açısından *Nûru'l-ayn*'in İsferâyinî'nin kaleminden çıkmış olamayacağı görülmektedir. Tarihî gerçekliğe uymayan olay kurgusuyla *Nûru'l-ayn* genel olarak Emevî

100 Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Sârü'l-Hüseyn*'i dikkate almadığı için Kanazi *Kurretü'l-ayn*'in *Nûru'l-ayn*'dan sonra yazıldığına kesin gözüyle bakmaktadır. Bk. Kanazi, "The Massacre", 33.

101 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-ayn*, 112; Wüstenfeld, *Der Tod*, 213.

102 Wüstenfeld, *Der Tod*, IX.

103 Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, 7.

104 Kanazi, "The Massacre", 33.

105 Abdullah b. Muhammed, *Kurretü'l-ayn*, 85.

106 İsferâyinî, *Nûru'l-ayn*, 3-4.

tarihi, özel olarak Kerbelâ olayına ışık tutma açısından kaynak değeri taşıma-maktadır.

Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sârü'l-Hüseyn* eserleriyle karşılaştırılma sonucu *Nûru'l-'ayn fi meşhedü'l-Hüseyn* ve *Kurretü'l-'ayn fi ahzi sâri'l-Hüseyn* eserlerinin ciddi benzerlik arzettiği görülmektedir. Bu benzerlik Ebû Mihnef'e nisbet eden aynı konulu iki eserin bir veya birkaç nüshanın dinleyici kitlenin dinî yaklaşımlarına uygun şekilde adapte edilerek, *Nûru'l-'ayn ve Kurretü'l-'ayn* isimli yeni eserler oluşturulduğunu düşündürmektedir.

Nûru'l-'ayn'in giriş kısmında müellif olarak gösterilen Ebû İshâk el-İsferâyini'nin zayıf bir ihtimalle *Maktelü'l-Hüseyn* nüshalarından birinin ravisi olabileceği, fakat daha güçlü ihtimalle eserin Şâfi'î-Eş'ârî müslüman Araplar arasında popülerliğini artırmak amacıyla ünlü Şâfi'î-Eş'ârî alimi Ebû İshâk el-İsferâyini'ye nisbet edildiği söylenebilir. Sahâbî kuşağının önemi, Hulefâ-yı Râşidîn'in meşruiyeti ve fazilet sırasının yönetim sırasıyla belirlenmesi gibi bazı konularda değişiklikler yapılarak Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn*'in Şâfi'î-Eş'ârî çevrelerce kabul görececek bir maktele dönüştürüldüğü düşünülebilir. Böylece, otorite bir Şâfi'î alimin kaleminden çıktığı kabul edilen, ilk bakışta herhangi bir mezhepsel sorun taşımayan eserin, Şâfi'î-Eş'ârî çevrelerde müellifin otoritesine duyulan güvenle okunması amaçlanabilir.

Kanaatimizce, *Maktelü'l-Hüseyn*'in edisyondan geçirilmesi sırasında eserde kalmayı başaran çok sayıda Şii-İmâmî unsur *Nûru'l-'ayn*'in "Şii teolojisi" kategorisinde değerlendirilerek eserin Şiilikle ilgili bir kaynak addedilmesine sebep olurken, Hulefâ-yı Râşidîn'in meşruiyeti, Hz. Ebû Bekir'den başlayan sahâbînin fazilet hiyerarşisi, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Abdullah b. Zübeyr örneğinde görüldüğü gibi ideal bir sahâbî kuşağı vurgusu üzerinden eserin belli yerlerinde yapılan değişiklikler de onun Sünnî bakış açısıyla yazıldığı kanaatına yol açmıştır. Ebû Mihnef'e nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn* ve *Sârü'l-Hüseyn* eserlerinin nüshaları üzerine yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar, Arapça maktel geleneğinin değişim süreci ve onun diğer dillerde, özellikle Türkçe yazılmış makteller üzerindeki etkilerini anlamaya olanak sağlayacaktır. Ayrıca yoğun biçimde Şii-İmâmî unsur içeren *Maktelü'l-Hüseyn*'in, bazı Sünnî öğeler eklenmekle tarih gerçeklikten uzaklaştırılmış bir maktele dönüştürülmesinin hangi dinî-siyasî şartlara bağlı geliştiğinin incelenmesi, müslüman toplumlarda maktel eserlerinin değişim ve dönüşüm süreciyle ilgili bazı soruların cevaplandırılmasına da katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Abdullah b. Muhammed. *Kurretü'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyin*. Tunus: Matba'atü'l-Menâr, 1960.
- Arslan, Harun. *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl: Giriş –Metin –İnceleme –Sözlük –Adlar Dizini*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Aygan, Fadıl. *Muhammed b. Ca'fer es-Sanhaci'nin "Şerhu Akideti Ebî İshak el-İsferayini" Adlı Eserine Göre Ebu İshak el-İsferayini'nin Kelami Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Azizova, Elnure. *Kerbelâ Vak'ası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'ârîfin*. nşr. Kilisli Rıfat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951-1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi zeyli 'ale Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerafettin Yaltkaya – Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Baş, Eyüp. "İslâm Tarihinde Matem/Yas Kültürü ve Kerbelâ", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela: Edebiyat*. ed. Alim Yıldız. 2/379-386. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*. 3 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1937-1942.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-'edebl-'Arabî*. çev. es-Seyyid Ya'kub Bekir vd. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1983.
- Browne, Edward G. *Descriptive Catalogue of the Oriental MSS. Belonging to the Late E.G.Browne*. Cambridge: The University Press, 1932.
- Çakın, Mehmet Burak. "Kerbela Mersiyelerinde Hz. Muhammed". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/3 (2019), 1275-1300.
- Demirel, Özlem. *Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ. *Kitâbu Sâri Ebî Abdullâh (a.s.) bi rivâyeti Ebî Mihnef (r.a.)*, Tahran: Ketabhâne-yi Meclis-i İslâmî, 15295-90822, 71a-97a.
- Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ. *Maktelü'l-Hüseyin ve masra'u ehli beytihil ve ashâbihi fi Kerbelâ*. Kum: Menşûrât-i Rızâ, 1391.
- Fidan, İbrahim. "Kerbela'yı Yaşamış Şiirler: "Hz. Hüseyin" ve "Öteki" Portreleri Yönlüyle Kerbelâ Olayının Arap Şiirindeki İlk Yankıları". *Mütefekkir* 4/7 (2017), 99-123.
- Gülsüm, Mehmet Akif. *Yahyâ bin Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin İsimli Mesnevisi (İnceleme ve Metin)*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gündoğdu, Mehmet. *Ebû İshâk el-İsferâyini ve Akâid Risalesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Güngör, Şeyma. *Fuzulî: Hadikatü's-Sü'eda*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Günther, Sebastian. "Maqatil Literature in Medieval Islam". *Journal of Arabic Literature* 25 (1994), 192-212.

- Hacı, Siraceddin, "Azərbaycan Türk Ədəbiyyatında Məqtəl Mövzusu və Racinin Şeirlerində Kərbəla Faciəsinin Bədi Təsviri". *Çeşitli Yönleriyle Kərbela: Edebiyat*. ed. Alim Yıldız. 2/231-252. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010.
- İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-sadr, 1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*. thk. Ahmed Ömer Hâşim – Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004.
- İbn Salâh, Ebü 'Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddin Ali Necip. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İsferâyini, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim b. Mihrân. *Risâle fi'l-'akâid*. Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 02703-005, 35a-38a.
- İsferâyini, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim b. Mihrân. *Nûru'l-'ayn fi meşhedü'l-Hüseyn*. Tunus: Matba'atü'l-Menâr, 1960.
- Kanazi, George. "The Massacre of al-Ḥusayn b. 'Alî: Between History and Folklore". *Studies in Canonical and Popular Arabic Literature*. ed. Shimon Ballas – Reuven Snir. 23-36. Toronto: York Press, 1998.
- Karahan, Abdülkadir. *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1938-1939.
- Mélikoff, İrene. "Türk Destan Edebiyatı'nda Kərbela Olayı". *Destan'dan Masal'a Türko- loji Yolculuklarım*. çev. Turan Alptekin. 59-76. İstanbul: Demos, 2008.
- Özçelik, Kenan. "Lâmî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü". *Bursalı Lâmi Çelebi ve Dönemi Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli – Süleyman Eroğlu. 273-279. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011.
- Özil, Sibel. "Maktel-i Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 83 (2017), 31-48.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb*. 2 Cilt. Kahire: Matba'atu Serkis, 1928/1346.
- Sezgin, Ursula. *Abû Mihnef: ein Beitrag zur historiographie der umaiyadischen zeit*. Leiden: E.J.Brill, 1971.
- Sindawi, Khalid. "The Image of Ḥusayn Ibn 'Alî in "Maqâtil" Literature". *Quaderni di Studi Arabi* 20-21 (2002-2003), 79-104.
- Tabatabâi, Muhakkik Abdülazîz. *Ehl-i Beyt fi'l-mektebeti'l-'arabiyyeti*. y.y., t.y.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî: Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1967.
- Tek, Ayhan. "Kollektif Bellekte Kırılma ve Yeniden İnşa Olarak Kərbela Yası". *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 11 (2019), 10-36.
- Wilhelm Ahlwardt. *Die Handschriften – verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: verzeichniss der Arabischen handschriften*. 10 Cilt. Berlin: A.W. Schade's Buchdruckerei, 1887-1899.
- Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand. *Der Tod des Husein ben 'Ali und die Rache: Ein historischer Roman aus dem Arabischen*. Göttingen: y.y., 1882.
- Yavuz, Salih Sabri. "İsferâyini, Ebû İshâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/516-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Yayla, Mustafa Altuğ. "Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak". *IV. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi: Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat-Tarih)*, ed. Hümeysra Dinçer – Ümit Güneş. 3/155-162. İstanbul: İLEM, 2015.
- Yıldırım, Rıza. "Beylikler Dünyasında Kerbelâ Kültürü ve Ehl-i Beyt Sevgisi: 1362 Yılında Kastamonu'da Yazılan Bir Maktel'in Düşündürdükleri". *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu: Bildiriler: Çobanoğulları – Candaroğulları – Pervaneoğulları*. ed. Halil Çetin. 344-372. Çankırı: Karatekin Üniversitesi, 2012.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

From Abû Miḥnaf to Abû İshâq al-İsfarâinî Analysis of an Arabic Maqṭal: Some Notes on *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn*

(Extended Abstract)

Despite having a unique place among the books played a significant role in the formation of the religious identity and collective memory of the Muslim peoples, maqṭals have stayed out of the deserved scholarly examination, except for some recent academic studies. *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn* attributed to the prominent Shāfi'ī scholar Abû İshâq al-İsfarâinî (d. 418/1027), is one of the maqṭals has been uninvestigated in detail, except for George Kanazi's study considering it as a reflection of the Karbalâ Event on the folklore. The biographical sources that list al-İsfarâinî's works mention neither his work titled *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn* nor any other maqṭal written by the author. The information provided by the bibliographical and bio-bibliographical sources about the author of the *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn* since the beginning of the 20th century is far from containing detailed data. Regardless of existing information provided by sources about Abû İshâq al-İsfarâinî and *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn*, doubts and cautious approaches about the identity of the author has disappeared within the historical process. As a result of the literal reading some of the narrations, the book was attributed to Abû İshâq al-İsfarâinî and considered as a maqṭal dealing with the Karbalâ Event from the perspective of the Orthodoxy.

Comparing al-İsfarâinî's other extant works with *Nūr al- 'Ayn*, one can conclude that the latter hardly belongs to the referred scholar in terms of literary style, language features, and approach to the historical events. Consisted from the narrations devoid of sources and narrator chains, written with narrative style and language, based on some non-historical event fiction in terms of places, date, and historical figures, *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn* is far from being a work penned by Abû İshâq al-İsfarâinî, a prominent scholar of Khorasan region known with titles such as "mujtahid", "sheikh", "imâm al-'allâma", "rukṅ al-dîn" and famous teacher for whom a special madrasah was allocated in Nishapur. Significantly, the narration of the events from the beginning of the book up to the Karbala Event, and particularly the events related to the Mu'āwiya ibn Abû Sufyân's period, is not reflecting the historicity in terms of event fiction.

The closest works among the Arabic maqṭals to *Nūr al- 'Ayn fî Mashhad al-Ḥusayn*, as well as *Qurrat al- 'Ayn fî Akhdh Thâr al-Ḥusayn*, which is following the former both in manuscripts and printed copies, are two books attributed to Abû Miḥnaf (d. 157/773), *Maqṭal al-Ḥusayn* and *Thâr al-Ḥusayn*. Although there is an essential similarity with *Maqṭal al-Ḥusayn*, the name of Abû Miḥnaf, who is regarded as the authority of the maqṭal literature, is not mentioned in

Nūr al-‘Ayn. If the events until Husayn’s departure from the Ḥeġāz are excluded, most of both works consist of common narrations. Characteristically for the oral tradition, sometimes these narrations are extended or shortened, the expressions and some parts of verses are changed.

In his study on *Maqṭal al-Ḥusayn* and *Thār al-Ḥusayn* attributed to Abū Miḥnaf, F. Wüstenfeld emphasized their similarity with *Nūr al-‘Ayn fī Mashhad al-Ḥusayn* and *Qurrat al-‘Ayn fī Akhdh Thār al-Ḥusayn*, but he did not mention the fundamental differences between them. Some of the most important differences between these maqṭals are the replacement of the expression of “Abū Miḥnaf said” in *Maqṭal al-Ḥusayn* with “the narrator said” in *Nūr al-‘Ayn*, the changes in terms of the event fiction in the part of the book up to the Karbala, as well as changes on the rest of narrations from religious and political aspects. Considering the fundamental differences between these works, the distortions made in the name of glorifying the Companions, particularly Mu‘āwiya ibn Abū Sufyān and Abdullāh ibn al-Zubayr, in a nonrealistic way show that the work does not reflect on the historical reality. There is no doubt that some issues such as referring to “Saḥīḥayn”, emphasizing the superiority of the generation of the Companions and the legitimacy of the Orthodox Caliphs, who came to power with the convention of the Ummah and Abū Bakr is the most virtuous among them, played an essential role in the formation of the opinion that *Nūr al-‘Ayn* was written from the Sunnīism perspective. However, while examining the entire work, many elements based on the Imāma, as the fundamental doctrine of the Shī‘a-Imāmiyyah, signify that the original of the book was not written with a “Sunnī perspective”, but passed through Sunnite edition with some additions and changes. Since many Shī‘ite-Imāmite elements had managed to remain in the book during the edition process, *Nūr al-‘Ayn* was considered a source of Shī‘ism and was evaluated in the category of “Shī‘ite theology”. On the other hand, some changes made in certain parts of the work as the emphasis on the legitimacy of the Orthodox Caliphs, the Companions honourably hierarchized starting from Abū Bakr, an ideal generation of the Companions represented with Mu‘āwiya ibn Abū Sufyān and Abdullāh ibn al-Zubayr led to the opinion that it was written from a Sunni perspective.

It must be supposed that *Nūr al-‘Ayn* was attributed to the famous Shāfi‘ī–Ash‘arī scholar Abū Ishāq al-Isfarāinī to increase its popularity among Shāfi‘ī–Ash‘arī Arabs. While transforming *Maqṭal al-Ḥusayn* into a new maqṭal that would be accepted by Shāfi‘ī–Ash‘arī circles, some changes were made on the subject of sectarian issues. It is very probable therefore that, the maqṭal has been aimed to make out as if written by the prominent Shāfi‘ī scholar and not containing any sectarian contradictions at first glance, which could be spread and confidently accepted among Shāfi‘ī–Ash‘arī Muslims because of

the author's authority. Further studies on the subject can contribute to answering some questions about the process of change and transformation of the maqtals in Muslim societies, as well as to determining the religious and political conditions of the transformation process of *Maqtal al-Husayn*, which contains intensely Shī'ite-Imāmite elements, into a maqtal detracted from historical reality by adding some Sunnī elements.